

אדיר כהן

"הנר לא כבה"

"הגיד לי את כי הנר לא כבה, / כי יש בלבבי אלוהים", מוטו זה הפותח את הרומאן של המשורר ש. שלום "הנר לא כבה" (מהדורה מחדשת), צופן בחובו את תמצית מהותו של רומאן זה. מכאן יוצאות ולכאן שבות כל הדרכים. זו קריאתו של צפנת היוצר, חוטר מגזע צדיקים ורביים, אשר ספג בנעוריו את המאור הגדול שבחסידות. ואותו להט סוד ו"כיסופין קדישין" מוסיפים למלאו אף בשעה שאיבד את אלוהיו בדרך חייו מלאת הלבטים והיסורים, זו התלות ההדדית, זיקת הצמיחה של היצירה ובקשת האלוהים — בקשת אמת החיים טעמים ומשמעותם של צפנת היוצר וליאת המוסיקאית, המבקשים בעולם מעוות ומסוכסך זה להשתחרר מן המוות ולמצוא אפשרות ואולי אף צידוק לחיים.

לפנינו רומן שכתבו משורר ואכן רוח גדולה של שירה מפעמת אותו. ברומן זה מיטשטשים לעתים קרובות הגבולות בין שירה ובין פרוזה, הסיפור נעצר ולפנינו קטעי־הגות שיריים, הרקעה פיוטית אל מעבר לתחומי הזמן והמקום והתייחדות שירית־לירית של האני עם עצמו. עם גשמתו הנלחצת במסגרות עולם היש ומבקשת לחרוג אל מעבר למגבלות ההווייה של היום־יום. אין לדון בספר זה כברומן רגיל בלבד, כי למעשה חורג הוא מתחומי הרומן והנהו וידוי נרגש של נפש משורר, המבקשת לחשוף את מקור יצירתה, להעלות את לבטיה ואף פרפוריה הרוויים יסורים עם הולדת היצירה. זאת ביאוגרפיה נפשית של יוצר שבחרה להתגלם בצורת רומן ואין הצורה הספ־רותית כאן עיקר אלא אמצעי בלבד. מכאן שבירתה של הצורה בכל עת צורך, טישטוש הגבולין בין שירה וסיפור, בין הגות ותיאור, מכאן שבירת הרצף מידי פעם בפעם באינטרמצו קצר, בו מביא הסופר קטעי־הגיי. מי־רות שנונות, מקטעי־מחשבה שהם מעין הסיכום המחשבתי והרגשי, ובו בזמן אף המוצא ודחף הראשית. לפנינו חוסר תכניתיות יצירתית ועם זאת תכניתיות מדוקדקת. "אין אני חפץ ליצור יצירה מלאכותית, העושה באופן שקוף את כל העולם אסקופה הנדרסת להיכל הזכויות של כוונתה. אני חפץ

להעלות את העולם כמו שהוא, דווקא העולם כמו שהוא יגלם בקרבו את הכוונה העלומה של יצירתו. כי בזה נבדלת כוונת אמת מכוונה מלאכותית. שהאחרונה מובילה את החיים אליה כחיה מאולפת, בשעה שהראשונה — החיים מובילים אליה, כי היא האמת שלהם. מכאן שאינני ניגש לכתוב את יצירתו. אלא היא כותבת בי. שאינני בוחר בנושא, אלא היא נותנת לי את נושאה. שאינני מבדיל בין הצורות, אלא היא מכתיבה לי אותן: הכל אנוס על פי העילום. הכל ללא תכנית מכוונת מראש, לכאורה, והכל טבוע בחותם התכנית האחת, כמו החיים עצמם.

כל הבקי בשירתו של ש. שלום יודע את נטייתו הסימבוליסטית המובהקת, את בנות הקול הסמויות הדוברות אליו מספירת הסוד ואת הקשרים ההדוקים ביצירתו בין עולם הנגלה והנסתר. תכונות אלה מפרנסות אף את "הנר לא ככה" ואין הן אך בגדר של אמצעי הבעה, אלא הן דרך ראייתו את העולם. דרך קליטתו את ההווייה. כך לעתים קרובות מפסיק הוא את רצף הסיפור ומביא פרקים הקלוטים כאילו מעולמות אחרים ופרקים אלה הם נפש היצירה. הם המשרים את אוירתה האופייית והם שיקוף עולמו הפנימי, שיקוף לנהייתו המיסטית, אותה ירש מאבותיו המקובלים והחסידים המובהקים. כזאת היא הסצינה בה דוברת האשה המשוגעת, שענינה סיגליות, אשר השמש שרפה את לבה, שעה שהיא וצפנת סללו את הכביש לשמים. כזאת היא הפגישה המחזרה בין צפנת ואינגה ברחוב מאה שערים בירושלים. בשיחות עם אינגה שהיא באת-כוח המוות, שהיא סמל היאוש המוחלט וחוסר הטעם בחיים נבחנת ונרקמת דמותו של צפנת הנקלע בין מוקד האבדן והכליון ומוקד היצירה וחדוש החיים. לפנינו מאבקו הנפשי האיום של המשורר בתקופה בה המוות הוא הפתרון הטוב ביותר לאימי-המציאות, לזוועות-החיים, תקופה של אבדן צלם האדם ומבול הדמים שירד על היהודי. אינגה עייפת חיים היא. נושאת היא על כתפיה את היאוש הגדול ופניה אל המוות. היא שהנה פליטת השואה הנאצית, רוקמת לפניו את נתיב היסורים הממושך של עם ישראל, נתיב המוביל אל המוות. "השמת לבך לנדידת עמנו אל המוות כל ימות קיומו? ההתבוננת אל התהלוכה הגדולה הזאת, אשר אין בלתי? חורבן הבית. חורבן הבית השני. המוות מתוך רצון במצדה, במערת יודפת. עשרת הרוגי מלכות. רבי עקיבא המכריז גלוי, בשעה שבשרו נסרק במסרקות ברזל, כי כל ימיו לא נתאוה אלא לשעה הגדולה הזאת של המוות

בעיניי. המוות ברננה בגובי האריות של רומי "בזכרנו את ציון", המוות בעקבות המשיחים השונים... המוות במסעי הצלב. המוות באינקביזיציה בספרד. המוות במסע הדורות אל קברם בא"י... יהודים עוזבים ארצות, סביבות, תקופות, יהודים מפליגים בספינות דייגים, בסירות שודדי ים, באורות גמלים במדבר — למות, למות, למות. איגנה היא בת קול המוות שבלב המשורר, היא הקוראת אותו ל"חג הכלולות הגדול של המוות", היא המבקשת לכבות את הנר.

קולות המוות חוזרים ודוברים אל המשורר בשעות רבות בחייו, שעות של אכזבה נוקבת, שעה שהנפש מתכווצת בקור ההווייה וצופה באין־מתום ובאין כדאי של החיים. אך היצירה, האמנות, התחושה הסמויה של יצירת החיים החדשים שומרים על הנר שלא יכבה. צפנת מתקשר אל ליאת, אשה שידעה את החיים במלוא אימתם וזוועתם ואך סולם אחד הצילה מלשקוע בבוץ העמוק של ההווייה והוא סולם הצלילים — נגינתה. אהבה עמוקה מתקשרת ביניהם, אהבה מזורה, שלא מעלמא הדין, אהבה שאין בה מדמות הגוף. והם חיים את חייהם, על אף החיים ההווים, ויש בחייהם מעין מחאה על החיים, מעין נסיון להתגבר על החיים, להתעלות עליהם בחיים של יצירה. איגנה מזהירה את צפנת מפני חיים אלה, "היוצא מכלל החיים, החיים נוקמים בו את נקמתם!" ואכן רבים הם היסורים בקשר זה, ולזמן מה הוא אף ניתק. צפנת יוצא בודד אל העיר הגדולה, אל הפעילות באגודת הסופרים, הוא מבקש לרגע לצאת מתוך האלמוניות שהיה נתון בה עד כה ו"להתבלט, להתפרסם, לצאת מן האלמוניות, להיות מעצמה בפני עצמי, כוח בלתי תלוי" אך הדרכים הם דרכי תהוה, המשמעות והטעם לחיים אינם נמצאים. את המשמעות העמוקה, את אמת החיים מגלה הוא אך עם מלחמת השחרור ובי־קורו בקיבוץ "תל מאבק", כאן באה המהפכה הגדולה בנפשו, המטמורפוזה המוחלטת עם משמעות החיים החדשה שנתגלתה לו והוא שורף את כל כתביו כדי להתחיל הכל מחדש והנר הדועך מתלקח בשלהבת חדשה. "כל גשמת אדם היא חלק מזירת הקרבות של העולם כולו, ואת חלקי העלוב הנני רושם בדברי ימי המלחמות של האדם, נזכר אני במה שקראתי על חוקרים אלמונים בשדה הרפואה, שהרכיבו טפילי מחלות מסוכנות לעצמם, כדי ללמוד את הריפוי מבשרם. ואני חושב, כי לא תומצא נקודת ראות חדשה להצלת האדם, אם המשורר לא ילמד לראות את גופו ואת עצמו כחומר נסיונות של הדור,

שיש לגלותו ולחקרו בכל ההתאכזרות ובמלוא הדיוק. ואין הבושה מעכבת אותי. עיני הורגלו להביט למרחוק. רואה אני את עצמי כבר כאילו איני. ואת כל הדור הזה אני רואה כאילו כבר אינו. ומה איכפת לדורות הבאים, אם אני הייתי קיים באמת ודברים אלה מאורעות חיי היו, או שרק משל אני וצפנת לא היה ולא נברא. אלא שהמשל נכתב בדם ונחתם בדם. ואמת במשל הזה, כל האמת כולה. לא כיחדתי דברי.

ברומן זה כבשירתו נתפס ש. שלום לשירת האין והכליון, מתמלא הוא בתוגת העולם המתהולל ביסוריו, סופג לתוכו את כל הארס והרעל, את יגון הדור ושואת היהודי ומבקש להמלט מן החיים, לכבות את הנר. אך מתוך החיוב הגדול שירש מבית אבא, מתוך יפי־החיים, אמיתם ואורם שספג צפנת מן האם הנפלאה, אותה הוא מתאר באמנות כה רבה בפרק גדול בספרו, הוא נלחם בשחור, הוא מתגבר על המוות וקורא לדבוק בחיים, בסוד ההולדת החדשה של חרות העם. והחושך שעמד לבלוע את הכל, אוסף את שולי אדרתו, בהתלקח מחדש הנר שלא כבה!

הבוקר, 1.9.1961